

*Девдюк І. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри світової літератури**і порівняльного літературознавства**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет**імені Василя Стефаника»*

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СВОГО / ЧУЖОГО ПРОСТОРУ У РОМАНАХ «НЕВЕЛИЧКА ДРАМА» В. ПІДМОГИЛЬНОГО ТА «КОХАНЕЦЬ ЛЕДІ ЧАТЕРЛЕЙ» Д. ЛОУРЕНСА

Анотація. У статті здійснено типологічний аналіз амбівалентної семантики свого / чужого простору у романах «Невеличка драма» В. Підмогильного та «Коханець леді Чатерлей» Д. Лоуренса. Ідеальним своїм простором визначено сферу природних почуттів, їй протиставлено механічний світ зовнішньої реальності. У творах спостережено динаміку відчуження «свого» простору, спричинену втручанням зовнішнього «чужого», який руйнує гармонію природного буття.

Ключові слова: свій / чужий простір, семантика, амбівалентність, відчуження, природне буття.

Постановка проблеми. Опозиція свій / чужий є одним із базових концептів художнього простору, засобами якого літературний текст, згідно з Ю. Лотманом, виходить «за рамки лише просторовості», постаючи «одним з основних засобів осмислення дійсності» [4, с. 266–267]. Під кутом зору вказаної опозиції нашу увагу привернули романи «Невеличка драма» В. Підмогильного та «Коханець леді Чатерлей» Д. Лоуренса, в ідейно-художній парадигмі яких спостережено типологічні риси, які становлять підґрунтя для компаративного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві проблема просторової організації роману українського автора висвітлювалася у працях Ю. Бойка, В. Бібіка, С. Лушій, В. Мельника, Г. Кудрі, Н. Пашковської, Ю. Шереха та ін. Зосереджуючись здебільшого на вираженні внутрішнього та зовнішнього простору, дослідники не виокремлюють смислову площину свого / чужого, тож вказане питання досі залишається актуальним. Щодо роману Д. Г. Лоуренса «Коханець леді Чатерлей», то в останні десятиліття арсенал вітчизняного лоуренсознавства збагатився низкою досліджень (Н. Глінка, Н. Кудрик, В. Панченко, Н. Собоєцька та ін.), в яких акцент зроблено передусім на любовно-тілесному аспекті як провідному у світоглядно-філософській системі англійського автора. Натомість дихотомія свого / чужого залишилася поза увагою вчених, спонукаючи до пошуків у цьому напрямі. У поданий на розгляд статті ставимо **мету** здійснити типологічний аналіз амбівалентної семантики свого / чужого простору як сутнісного компонента авторської моделі світу у романах «Невеличка драма» В. Підмогильного та «Коханець леді Чатерлей» Д. Г. Лоуренса.

Виклад основного матеріалу. Простір як екзистенційно визначена категорія є передусім простором існування людини, що передбачає його розгляд крізь призму різнобічних зв'язків між персонажами та їх предметним оточенням. Відповідно семантика свого / чужого актуалізується в ідейно-змістовій площині персонажа, який, згідно з М. Гайдеггером, перебуває

«у чотирикутнику при речах» [1]. Відтак у різних ситуаціях один і той таки просторовий маркер може набувати протилежного смислового наповнення, оприявнюючи зміни світогляду персонажа чи виявляючи приховану сутність характеру.

Визначальним у цьому контексті постає протагоніст, крізь призму світосприйняття якого реалізується авторська концепція дійсності. В аналізованих романах головними героями виступають Марта Висоцька («Невеличка драма») та Констанція Чатерлей і лісник Олівер Мелорз («Коханець леді Чатерлей»), у сюжетній площині яких актуалізуються ідейно-змістові домінанти твору. Презентація героїнь в експозиційній частині оповідей безпосередньо пов'язана з просторовим аспектом, що формує у читача певний горизонт очікування. Стає відомо, що Марта винаймає кімнатку на Жилинській вулиці у м. Києві, а Констанція, яка родом зі Шотландії, після заміжжя переїжджає у володіння чоловіка – маєток Регбі-хол, який знаходиться у центральних графствах Англії. Обидві жінки фізично перебувають на території, яка не є для них рідною, що створює негативне конотативне поле, актуалізоване в авторських презентаціях будівель.

Будинок, де проживає Марта, не може априорі називатися «домом»: усі жильці орендують приміщення, тож не пов'язані родинними вузами. Відтак, у просторі будинку слід розмежовувати локальний «свій» простір Марти і зовнішній «чужий», до якого належать «інші» – подружжя Іванчуків і німкеня. В описі фасаду будинку оприявнюється образна семантика останнього, даючи уявлення про конкретне оточення Марти: «Одноповерховий крихітний будиночок на Жилинській вулиці, де вона жила, стояв із забитим на зиму парадним ходом. Це був захід проти зайвого холоду, бажання зберегти кілька дровин у суворому бюджеті мешканців. Убогий домок і вбогі пожильці його були дівчині доброю школою самостійного життя» [6, с. 11]. Згідно з висновками Ю. Лотмана, парадний хід виступає межею, що розділяє зовнішній і внутрішній простори, виконуючи функцію «обмеження проникнення, фільтрації й адаптаційної переробки зовнішнього у внутрішнє» [3, с. 265]. Блокування «парадного ходу» вказує на периферійність та ізолюваність мешканців будинку, їхню віддаленість від центрів суспільного буття. Недаремно автор розміщує їх на непримітній і вузькій вул. Жилинській, яка раніше мала назву Жаданівської на честь активного учасника революції 1905-1907 рр., події якої відійшли у минуле, тож втратили свою актуальність у умовах соціальних перебудов 20-х років.

Підкреслена убогість Мартиних сусідів, безпосередньо вказуючи на матеріальний стан та соціальний статус, імплікуючи їхню духовну обмеженість і дріб'язковість. Підтвердження цьо-

му знаходимо в яскравих характеристиках подружжя Іванчуків: «деградований» кооператор Давид Семенович нагадував «лиху, але немичну тварину» [6, с. 9], а Тетяна Ничипорівна складала враження жінки, що «скрізь приносила застиглість, лад і тишу вигоду» [6, с. 18]. Очевидна міщанська сутність людей, які, захищаючись від «холоду» зовнішньої нестабільності, перебували у стані очікування свого часу, коли відкриються парадні двері їхнього простору. Тоді під покровом принципів високої моралі вони пустять у хід весь арсенал підступності й лицемірства, що й справді стане суворою школою виживання для Марти.

Кімната дівчини, на відміну від будинку, подана у позитивному ключі – як тепла і Марти до вподоби, що підтверджує тезу про відокремленість локального простору героїні від усього помешкання як псевдодому. З кімнатою семантично пов'язаний топос чорного ходу, в якому імплікується романтичність, водночас внутрішня незахищеність Мартиної «фортеці чуття» [6, с. 183], одухотвореної мріями та любовними романами. Затишна атмосфера кімнати, контрастуючи із непривабливим простором будинку, захоплювала всіх, хто хоча б один раз тут опинявся. Частим гостем Марти був і кооператор Давид Семенович, якого гнітила безцінна пустота його буття. Сама ж дівчина рідко спілкувалася із сусідами, а на спільну територію кухні заходила лише тоді, коли там було порожньо. Власне у кухні вона вранці здійснювала обряд обтирання холодною водою, що було своєрідним аналогом купання у Дніпрі, на берегах якого пройшло її дитинство, залишивши незабутні спогади про рідний Канів, батька, риболовлю, дитячі забави тощо. Але все це відійшло у минуле, батько помер, а Марта після закінчення Київської комерційної профшколи влаштувалася у канцелярії махортресту, а відтак за старанність була переведена до статчастини. Посада давала дівчині матеріальний дохід, однак не задовольняла духовні потреби, тож її перебування на службі, попри виявлену кмітливість і старанність, зводилося до механічного виконання обов'язків. Найбільш комфортним місцем, де героїня могла себе реалізувати, й була орендована кімнатка. Саме там, в атмосфері тепла, яке йшло від грубки, вона віддавалася читанню і мріям, вибудовуючи власний світ і творячи власний простір, який мав до себе, водночас був дуже ненадійно-хиткий і далекий від реалій зовнішнього буття.

На відміну від Марти, Констанція Чатерлей з роману Д. Лоуренса належала до заможного прошарку середнього класу, а після одруження із сером Кліфордом Чатерлеєм, батько якого мав титул баронета, ще й набула статусу «леді». На вигляд вона нагадувала сільську дівчину, насправді ж росла у висококультурному середовищі, де цінувалось мистецтво і свобода самовираження. На рівні з чоловіками Констанс могла вести дискусії на різні теми, без упереджень ставилася до вільних статевих стосунків, що у цілому було характерно для емансипованого покоління передвоєнних років. Однак війна, як підкреслено у перших рядках твору, «розстрошила дах над її головою» [5, с. 5], розмежувавши минуле «своє» і майбутнє «чуже». Семантика «розстрошеного даху» вміщує як трагедію всього повоєнного покоління, що повернулося з війни з душевними й фізичними травмами, так і особисту драму Коні, якій випало стати дружиною чоловіка-інваліда. Недаремно цей образ уводиться саме у контексті роздумів Констанції, вказуючи не лише на її розлучення з рідним домом як найбільш безпечним і комфортним місцем, а й втрату духовного захисту, свободи бути собою, що рівнозначно втраті себе як особистості й жінки. Тож маєток Чатерлейв Регбі-хол, в який 1920 року Кліфорд

і Констанс повернулися після дворічного лікування чоловіка, постає «чужим місцем» у своєму абсолюті, викликаючи вкрай негативні асоціації, про що свідчить його розлогий опис: «*Регбі являв собою довгий невисокий дім з коричневої цегли; його почали будувати у середині вісімнадцятого століття і добу-довували стільки разів, що він нагадував кролячню і втратив усякий вигляд. Він стояв на підвищенні у красивому старовинному дубовому парку, та, на жаль, неподалік виднілася труба Тевершелської копальні з хмарами пари й диму над нею, трохи далі від горба у вогкому тумані проступали поодинокі обдерті будиночки селища Тевершел. Воно починалося за самими воротами парку і безнадійно огидне тяглося довгу, бридку милю – будинки, рядки жалюгідних, маленьких, вкритих сажею цегляних будинків з чорними шиферними дахами, гострими кутами й зловісною, порожньою нудьгою*» [5, с. 18]. Не дивно, що територія Тавершела жінці видалася огидною й понурою, кімнати в маєтку гнітючими, іноді їй здавалося, що вона «живе у підземному царстві» [5, с. 19]. Особливо вражала пустота й ізольованість місця, яке було схоже на позбавлене живої енергії тіло Кліфорда. На прикладі Коні та Кліфорда спостерігаємо ситуацію, коли спільне середовище персонажів «характеризує їх як різних через те, що і вони сприймають його внутрішньо по-різному, іноді навіть діаметрально протилежно» [2, с. 92]. Розміщення Регбі-холу на підвищенні ніяк не асоціювалось з центром всесвіту, лише було ознакою нездоланної прірви між гордовито-зверхнім господарем маєтку й мешканцями селища, що навіювало ще більшу нудьгу на звиклу до ліберальних стосунків Констанцію. Щоденний догляд за самозакоханим чоловіком-інвалідом обтяжував, позбавляв власного життя, а відтак зводився, як і у випадку з Мартою, до механічної рутини й одноманітності. Подібно до української героїні, яка сумувала за рідним Каневом, жінка з теплою згадувала «свою» Англію – шотландські пагорби й долини Сасекса, прозорі й чисті повітря яких не мало нічого спільного з приреченим смородом Тавершела. У стані неспокою й розпачу вона часто бігла через парк у ліс, який ставав їй «сховком, її святилищем», однак розуміла, що не має з ним зв'язку – ця територія їй не належала. Єдиним «веселим і сучасним місцем дому, єдиною точкою Регбі, де повністю розкривалася її особистість» [5, с. 36], була її кімната на верхньому поверсі будинку, де Коні знаходила душевну розраду, однак і там її не покидали думки втрати зв'язку з «предметним і живим світом» [5, с. 29].

Стан обох героїнь нагадував швидше зимову сплячку, недаремно основні події, якими розпочинаються оповіді, припадають саме на період зими. У Мартиній свідомості зима асоціювалася з чимось застиглим – дівчині вона «здавалась мертвою й лихою» [6, с. 6], а у Коні породжувала відчуття власного життя як подоби реальності чи сну [5, с. 27]. Її міцне й повновиде тіло, деформуючись під впливом мертвотної пустоти Регбі-холу, і само починало набирати його форм, ставало таким же немичним і позбавленим життя, їй «хотілося скопити у воду і плисти» [5, с. 29]. Ні регулярні візити Мартиних залищальників, ні інтелектуальні дискусії гостей Регбі не здатні були привнести зміни у душевний неспокій героїнь, залишаючись лише примарними епізодами. Їхня активна й жива сутність, не вписуючись в існуючу модель буття, чинила внутрішній опір, що виражалось фізично у нападах душевної нудоти, внутрішньої розлагодженості [6, с. 5] чи безумного неспокою й збентеження, аж до судом у тілі [5, с. 29]. Звідси любов героїнь до води «як невичерпного джерела прагнення й сили» [6, с. 6], яка асо-

ціювалась зі свободою і вільним простором, була уособленням їхньої жіночої стихії.

Радикальні перетворення у буттєвому просторі Марти й Коні пов'язані з хронотопом «весни-кохання», ключовими концептами якого є пробудження та оновлення. Відтак зміна часових координат призводить до модифікації смислових маркерів оповіді. Так, з появою у житті Марти молодого вченого-біохіміка Юрія Славенка її кімната стає місцем втілення всього, про що вона так довго й наполегливо мріяла, уподібнюючи себе з героями любовних романів. Абсолютна ізольованість від зовнішнього світу наповнила камерний простір кімнати незвіданою магією, підносячи героїв до захмарних висот ідеального буття. Марті, однак, для повної гармонії не вистачало Канева, де степи, яри, гори й де все їй рідне. Саме тому хотіла «народитися жінкою там, де була народилася, коло великої ріки, серед великого степу в урочистому святі кохання й природи» [6, с. 149–150]. Вона із захопленням описувала Славенкові їхню уявну мандрівку до Канева: «А ввечері візьмемо човна і поїдемо Дніпром. Гребти не будемо, хай нас несе вода... Ти побачиш, як там гарно!» [6, с. 138]. Однак цього не сталося, що було сигналом профанності кохання, яке не отримало родової опіки, відтак було приречене.

Варті уваги у цьому контексті емоційно-просторові варіації Славенка, який під час першого візиту до Марти при вигляді її «халупи» не зміг стримати свого розчарування, зауважуючи зокрема: «Уявляю, які монстри тут мешкають! Цікава дівчина могла б добрати собі цікавішого приміщення. Ні, Льово, я зовсім перестаю вірити в її високі прикмети» [6, с. 62]. Оцінюючи людей за соціальним станом, він не бажав заводити контакти з представниками нижчих класів, тож свідомо відмежовувався від їхнього простору як чужого, натомість під кутом зору науково-кар'єрної перспективи позитивно оцінював квартиру професора медицини Маркевича, де йому була відведена спеціальна кімната. Саме з меркантильних міркувань погодився на шлюб з Ірен, при цьому його багато що у домі Маркевичів дратувало, приміром безперервні чаювання чи музичні проби Ірен. У процесі закоханості зі Славенком відбуваються кардинальні метаморфози – кімната Марти стає йому все ріднішою, він проявляє інтерес до поезії, яку раніше вважав непотрібною, натомість візити до Ірен рідшають, а далі й повністю припиняються. Немилим видається Славенкові й науковий простір його власної кімнати, пустота якого дисонувала із затишком Мартиного помешкання. Закинувши дослід, він повністю поринув у біохімію кохання, продукуювану взаємодією різних компонентів, найактивнішим серед яких виявився фізіологічний. У результаті, механічна сутність Славенка не набула якісного оновлення, навпаки, стала більш переконливою у своїй потворності.

Для Констанції після знайомства з Мелорзом рідними стають «його» просторові координати – хатинка лісника, будинок і, зрештою, увесь ліс як сакральне місце. При будь-якій нагоді вона намагалася втекти туди з мастку, не задовольняючись навіть власною кімнатою, яка з появою у житті спорідненої людини втратила смислове наповнення «свого простору», асоціюючись із пустотою Регбі-холу. Приміщення Мелорза, як і кімната Марти у романі В. Підмогильного, були дуже скромними, однак охайними і затишними. На відміну від Славенка, Констанція відразу ж уподобала їхній простий побут, оточений квітами, травами і спокоєм лісу. Почуваючи себе частиною нового бажаного простору, вона була готова залишитися тут назавжди. Ліс для Коні й Олівера став єдиним притулком від посягання ворожого світу – мертвотного Регбі-холу разом з целулоїдним

Кліфордом, брудних шахт, механізованої цивілізації. Молоді люди воліли б розчинитися серед цього нестримного буяння трав, спокою лісів, ніжних порухів квітів, проте розуміли, що їм не вдасться уникнути руйнівних вторгнень.

Одним із ключових маркерів семантики руйнування постає спільна фотографія Мелорза та його колишньої дружини Берти, яка зловісно виділялася на голих стінах будинку, вказуючи на присутність сторонньої сутності. І хоча фотопортрет був Мелорзом знищений, осколки від потворної коричневої рамки у позолоті залишилися, попереджуючи про можливе посягання з боку зовнішнього світу. Після скандалу, влаштованого Бертою, простір лісу, як і всього Тавершелу, став для Коні і Мелорза недоступним у своїй агресивності й ворожості. Колишня дружина заявила про свої права на будинок, лісника було звільнено з роботи, тож він покинув все й виїхав до Лондона. Там, у найманій Мелорзом невеличкій кімнатці і відбулася їхня зустріч з Коні, ставши для обох межею між минулим і майбутнім. Перед закоханими відкривався незвіданий простір, вектор і перспективи якого залишилися невідомі – треба було знову чекати приходу весни, а з ним народження нового життя.

На відміну від гармонійних стосунків Коні і Мелорза, історія кохання Марти і Юрка у романі В. Підмогильного поступово набувала однобічного характеру. Спізнавши заборонений плід, Славенко почав одужувати від раптової пристрасті, повертаючись у власний простір науки й розрахунків. Цей процес у тексті увиразнено звуженням часових меж, відведених молодим ученим для побачень – він все рідше приходив до дівчини, а відтак припинив візити, остаточно перебравшись до Ірен. Втративши свою магію, виміряний простір постав перед Мартою «жалюгідним згарищем» [5, с. 264], виштовхуючи дівчину за межі своїх координат. Відтак «згарище» повернуло Марту у реальний світ, їй стала зрозуміла істинна сутність прагматичного оточення в особах Славенка, начальника підвідділу Безпалька, подружжя Іванчуків, кооператора – функціональних типів, які становили більшість тогочасної суспільної дійсності. Прагнення Марти оживити світ не лише привносило сум'яття в їхню сіру буденність, а й містило у собі загрозу, тож при першій нагоді вони постаралися звільнитися від її присутності. Подібно до героїв Д. Лоуренса, Марта опинилася на порозі нового незвіданого, яке мало постати перед нею після пробудження зі сну. Слова Льови «Прощайте, Марто» [6, с. 294], написані ним у записці до дівчини, містять конотацію смутку, сигналізуючи про тернистий шлях пошуку власного простору у світі, позбавленому почуттів і тепла людських стосунків.

Висновки. Таким чином, у процесі аналізу романів «Невеличка драма» та «Коханець леді Чатерлей» виявлено типологічні риси амбівалентної семантики свого / чужого простору, яка визначається ідейно-змістовою концепцією персонажів, їхнім моральним та духовно-інтелектуальним рівнем. В обох творах ідеальним своїм простором визначено світ природних почуттів, якому протиставлено механічний простір зовнішньої реальності. «Своїм» локальним простором, у координатах якого реалізуються природні почуття головних героїв, визначено кімнату Марти та помешкання лісника. В обох творах відбувається процес відчуження «свого» простору, спричинене втручанням зовнішнього «чужого», призводячи до руйнування гармонії природного буття. У розвідці виокремлено сакральний простір, який у Марти асоціюється з Каневом і Дніпром, де пройшло її дитинство, а у героїв Лоуренса – з будь-яким природним середовищем, не згнаним слідами цивілізації, що вказує на

варіативність авторських моделей світу з акцентуацією національно-родового аспекту у Валер'яна Підмогильного та космополітичного у Девіда Лоуренса.

Література:

1. Гайдеггер М. Будувати, проживати, мислити / Мартін Гайдеггер // «І». – 1989. – № 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n1texts/heid2>.
2. Копистянська Н. Х. Час і простір у мистецтві слова: [монографія] / Нонна Копистянська. – Львів, ПАІС, 2012. – 344 с.
3. Лотман Ю. М. Семиосфера: Культура и взрыв: Внутри мыслящих миров / Юрий Лотман. – СПб: Искусство–СПБ, 2000. – 704 с.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
5. Лоуренс Девід Г. Коханець леді Чаттерлей / Девід Герберт Лоуренс; Пер. з англ. Соломія Павличко. – К.: Основи, 1999. – 462 с.
6. Підмогильний В. Невеличка драма: роман на одну частину / Валер'ян Підмогильний. – К.: Знання, 2014. – 294 с.

Девдюк І. В. Амбивалентність свого / чужого пространства в романах «Маленькая драма» В. Підмогильного і «Любовник леді Чаттерлей» Д. Лоуренса

Анотація. В статтю здійснено типологічний аналіз амбивалентної семантики свого / чужого про-

странства в романах «Маленькая драма» В. Підмогильного і «Любовник леді Чаттерлей» Д. Лоуренса. Ідеальним своїм пространством определена сфера естественных чувств, ей противопоставлен механический мир внешней действительности. В произведениях обнаружена динамика отчуждения «своего» пространства, вызванная вмешательством внешнего «чужого», которое разрушает гармонию природного бытия.

Ключевые слова: свое / чужое пространство, семантика, амбивалентность, отчуждение, природное бытие.

Devdiuk I. Ambivalence of our / their space in the novels "A Little Drama" by V. Pidmohylny and "Lady Chatterley's Lover" by D. Lawrence

Summary. In the article it has been investigated typological features of the ambivalent semantics of our / their space in the novels "A Little Drama" by V. Pidmohylny and "Lady Chatterley's Lover" by D. Lawrence. The world of natural feelings is considered an ideal space, it is opposed to the mechanical space of the outside world. The characteristic feature of the works is the alienation of "our" space, caused by the interference of an external "theirs", which destroys the harmony of natural existence.

Key words: our / their space, semantics, ambivalence, alienation, natural being.